

ЎҒРИЛИК ЖИНОЯТЛАРИДА ЭЛЕКТРОН ИЗ, КИБЕРИЗ ВА РАҚАМЛИ МУЛК
КАТЕГОРИЯЛАРИНИНГ ЖИНОЯТ ҲУҚУҚИ ТИЗИМИДАГИ ЎРНИ

Б.Ё.Саидов

Ҳуқуқни муҳофаза қилиш

Академияси “Прокурорлик фаолияти” йўналиши магистранти.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.19969825>

Аннотация. Мақолада ўғрилиқ жиноятларида электрон из, кибериз ва рақамли мулк тушунчаларининг жиноят-ҳуқуқий аҳамияти таҳлил қилинган. Рақамли муҳитда ўғрилиқ предмети, объектив томони, яширинлик белгиси ва жиноятнинг тугалланиши пайтини аниқлашда электрон ҳамда киберизларнинг ўрни ёритилган. Шунингдек, рақамли мулкни мулк қиймат ва истисно назорат объекти сифатида баҳолаш зарурлиги асослаб берилган.

Калит сўзлар: электрон из, кибериз, рақамли мулк, рақамли эгалик, ўғрилиқ, рақамли далиллар, крипто-активлар, электрон пул маблағлари, ахборот-коммуникация технологиялари, жиноят ҳуқуқи.

Ахборот-коммуникация технологияларининг (АКТ) ривожланиши ўғрилиқ (талон-торож) жиноятларининг нафақат содир этилиш усуллари, балки жиноятга тажовуз предмети бўлган объектнинг ўзига хос “моддийлиги”ни, шунингдек жиноят ҳодисаси ҳақидаги далилий ахборот тузилмасини ҳам сезиларли даражада ўзгартирди. Ўғрилиқни жабрланувчининг фактик эгалигидан буюмни яширин равишда олиб қўйиш сифатида талқин қилувчи анъанавий модели тобора кўпроқ шундай ҳолатлар билан тўлдирилмоқдаки, бунда “олиб қўйиш” рақамли активлар устидан назоратни рухсатсиз ўтказиш, нақдсиз ёки электрон пул маблағларини ҳисобдан чиқариш ёхуд ҳисоб ёзувлари ва кириш калитлари билан манипуляция қилиш орқали ифодаланади. Бу ҳолат икки ўзаро боғлиқ илмий-амалий муаммони юзага келтиради.

1) ўғрилиқ предмети сифатида “рақамли мулк / рақамли эгалик” қандай ҳуқуқий табиатга эга;

2) жиноят-ҳуқуқий тизимда электрон из ва кибериз категориялари қандай тушунилиши ва қўлланилиши лозим, чунки айнан улар одатий моддий изларнинг ўрнини босиб, тажовузнинг объектив томонини аниқлашни таъминлайди.

Криминалистика ва жиноят процессида анчадан буён рақамли муҳит из ҳосил бўлишининг мустақил соҳаси эканлиги, рақамли излар (электрон, электрон-рақамли, ахборот излари ва бошқалар)ни аниқлаш, қайд этиш, олиб қўйиш ва баҳолашда махсус ёндашувлар зарурлиги эътироф этиб келинади.¹ Шу билан бирга, рақамли далиллар билан ишлаш бўйича халқаро стандартлар ва услубий қўлланмалар рақамли ахборотнинг яхлитлиги ҳамда исботлашдаги аҳамиятини таъминлаш учун уни идентификация қилиш, йиғиш, олиш ва сақлаш тартибларига қатъий риоя этиш лозимлигини таъкидлайди.²

¹ Хомяков Э.Г. О сущности цифровых следов в криминалистике и их фиксации // CyberLeninka, 2025. (Материалы и ссылки на термин «электронный след» и классификации цифровых следов).

² ISO/IEC 27037:2012. Information technology — Security techniques — Guidelines for identification, collection, acquisition and preservation of digital evidence (описание стадий обращения с цифровыми доказательствами).

Трансчегаравий терговлар соҳасида эса компьютер маълумотларини тезкор сақлаш механизмлари ва процессуал ваколатлар кибержиноятчиликка оид халқаро ҳужжатларда мустаҳкамланган бўлиб, қўшимча аҳамият касб этади.³

Бироқ жиноят-ҳукукий квалификация ва тизимли таҳлил учун фақат процессуал-криминалистик ёндашувлар етарли эмас. Доктринал уйғунлик зарур бўлиб, у қуйидаги масалаларни камраб олади: электрон из ва кибериз тушунчалари остида айнан нима тушунилиши лозим (ҳамда улар ўзаро тенглаштириладими); “рақамли мулк” категорияси “мулк”, “мулкӣ ҳуқуқлар”, “рақамли ҳуқуқлар”, “нақдсиз пул маблағлари”, “электрон пул маблағлари”, “крипто-активлар” тушунчалари билан қандай нисбатда бўлиши; мазкур категориялар ўғрилиқ жиноятларига нисбатан жиноят ҳуқуқи тизимиға қандай интеграция қилиниши, яъни жиноят предмети, объект, содир этиш усули, оқибатлари, шунингдек яширинликни, олиб қўйишни ва етказилган зарарни аниқлашға қаратилган исботлаш конструкцияларида намоён бўлади.

Криминалистика ва унга яқин фан соҳаларида ахборот-коммуникация технологиялари билан боғлиқ жиноятларни таҳлил қилиш жараёнида турли атамалардан фойдаланилиши кузатилади. Хусусан, илмий адабиётларда “электрон из”, “электрон-рақамли из”, “рақамли из”, “виртуал из”, “ахборот изи”, “компьютер изи” каби тушунчалар учраб, уларнинг бир-бириға нисбатан мазмунӣ чегаралари доим ҳам аниқ белгиланмаган.

Бир қатор олимларнинг ёндашувларига кўра, мазкур терминологик хилма-хиллик фан соҳасида ягона илмий позициянинг шаклланмагани билан эмас, балки турли тадқиқот мактаблари томонидан из феномениға турлича урғу берилгани билан изоҳланади. Жумладан, айрим муаллифлар изнинг техник ташувчисини биринчи ўринға қўйиб, унинг электрон шаклда мавжудлигини таъкидлаш мақсадида “электрон из” ёки “электрон-рақамли из” атамаларидан фойдаланадилар.

Бошқа олимлар эса изда акс этган маълумотнинг мазмунӣ хусусиятларига эътибор қаратиб, уни “ахборот изи” ёки “рақамли из” сифатида тавсифлайдилар. Бу ёндашувда из жиноятни содир этиш жараёни ҳақида ахборот сақловчи рақамли маълумотлар мажмуи сифатида қаралади. Шу билан бирға, жиноят виртуал ёки кибермуҳитда содир этилган ҳолатларда “виртуал из” атамаси қўлланилиб, у жиноят содир этилган муҳитнинг ўзига хослигини ифодалайди.⁴

Жиноят ҳуқуқи учун илмий муаммо шундан иборатки, агар электрон из фақат “далил” сифатида кўриб чиқилса, у гўёки жиноят-ҳукукий тизимдан ташқарида қолади.

Аслида эса электрон из (жиноятнинг рақамли муҳитда қайд этилиш механизмини тавсифловчи категория сифатида) ўғрилиқ жиноятининг объектив томонини талқин қилишға бевосита таъсир кўрсатади. Жиноят содир этиш усулини, унинг тугалланиш вақтини, яширинлик белгисини, шунингдек содир этилган ҳаракатлар билан етказилган зарар ўртасидаги сабабий боғлиқликни аниқлашда муҳим аҳамият касб этади.

³ Council of Europe. Explanatory Report to the Convention on Cybercrime (ETS 185): положения об ускоренном сохранении данных и процессуальных мерах.

⁴ Матюшкина А.В. Цифровые следы в системе криминалистического... (терминологическая дискуссия: «цифровой», «виртуальный», «электронный» след).

“Кибериз” атамаси кўпроқ кибержиноятчиликка қарши курашиш ҳамда Интернет тармоғи, ахборот тизимлари ва телекоммуникациялардан фойдаланган ҳолда содир этилган жиноятларни тергов қилиш контекстида қўлланилади.⁵

Профессионал соҳа вакиллари муҳокамаларида ушбу атама кўпинча айнан тармоқ фаолияти ва инфратузилмаси билан боғлиқ бўлган рақамли излар мажмуасини англатади. ИП-манзиллар, маршрутлар, тармоқ журналлари, провайдерлар маълумотлари, веб-ресурслар билан ўзаро таъсир излари, қурилма идентификаторлари, зарарли фаолият излари ва бошқалар.

И.Н. Архипцев алоҳида йўналиш сифатида институционал ва кадрлар билан боғлиқ ўзгаришлар (“кибертерговчи”, “киберкриминалист”) ҳам муҳокама қилинади, бу эса АКТ соҳасидаги жиноятларнинг кўпайишига жавоб чораси сифатида баҳоланади.⁶ Бундай тушунчаларнинг пайдо бўлиши “кибериз” замонавий илмий муомалада битта артефакт доирасидан анча кенгроқ тушунилишини кўрсатади. У рақамли муҳитдаги изларнинг комплекс манзарасини ифодалайди ва махсус билим ҳамда кўникмаларни талаб қилади.

Бизнинг фикримизча электрон из ва киберизни уларнинг ҳосил бўлиш муҳити ва механизми мезони асосида фарқлаш лозим. **Электрон из** - электрон шаклда мавжуд бўлган барча изларни, жумладан қурилма ичидаги локал излар ва автоном ташувчилардаги изларни ҳам қамраб олувчи кенгроқ, умумий категория ҳисобланади. **Кибериз** эса электрон изнинг тур кўриниши бўлиб, айнан тармоқдаги ўзаро таъсир ва гиперфазода юзага келадиган изларга тааллуқлидир (интернет-коммуникациялар, булутли сервислар, тақсимланган реестрлар, тармоқ хизматлари), бунда трассировка, метамаълумотлар ва сервислараро корреляция алоҳида аҳамият касб этади. Мазкур дифференциация терминологик ноаниқликни бартараф этиш ва “кибериз” тушунчасини ўғрилиқни содир этиш усули белгилари билан боғлаш имконини беради (масалан, масофавий аралашув, фишинг, аккаунтни компрометация қилиш, реквизитларни алмаштириш).

Рақамли мулк (digital property) доктринаси, ҳуқуқий квалификация ва ўғрилиқлар учун аҳамияти. “Рақамли мулк” категорияси ягона ва унификацияланган мазмунга эга эмас. Турли ҳуқуқий тартиботлар ва илмий мактабларда у домен номлари ва ўйин предметларидан тортиб токенлар, крипто-активлар, рақамли молиявий активлар, рақамли талаб ҳуқуқлари ҳамда “маълумотлардаги қиймат” нинг бошқа турларигача бўлган объектларни қамраб олади. Халқаро таҳлилий ҳужжатларда рақамли мулкка бўлган ҳуқуқлар, масалан, домен номлари ёки бошқа рақамли активларни ҳам ўз ичига олиши мумкинлиги бевосита қайд этилади.⁷ Илмий адабиётларда хусусан, А.А.Байбарин безнал ва электрон пул маблағларини ўғирлаш билан боғлиқ муаммолар, банк ҳисобварағидан маблағларни ҳисобдан чиқаришда ҳамда тўлов инструментларидан фойдаланишда ўғрилиқ ва фирибгарлик ўртасидаги фарқларни батафсил таҳлил қилади.⁸ Айрим тадқиқотларда

⁵ Сборник/материалы Следственного комитета РФ (упоминания о «киберследах», практико-ориентированные наблюдения).

⁶ Архипцев И.Н. (и др.). О подготовке сотрудников по противодействию преступлениям в сфере высоких технологий; упоминание идеи «киберследователя/киберкриминалиста», 2020.

⁷ UNCITRAL. Taxonomy of legal issues related to the digital economy (упоминания «rights in digital property», примеры объектов цифровой собственности).

⁸ Байбарин А.А. Кража безналичных и электронных денег: актуальные проблемы правоприменения, 2022.

хусусан, Д.Е.Некрасов, А.А.Брюкхнов, И.П.Напкханенколар электрон пул маблағлари жиноятнинг эҳтимолий предмети сифатида кўриб чиқиб, уларнинг “номоддий” шакли иқтисодий қиймат ва жабрланувчига тегишлилик мавжуд бўлган тақдирда ўғрилиқ сифатида квалификация қилишни истисно этмаслиги кўрсатиб берилади.⁹

Бизнинг фикримизча жиноят ҳуқуқи вазибалари нуқтаи назаридан “рақамли мулк” ни функционал тарзда яъни истисно (эксклюзив) назорат объекти бўла олиш қобилияти ва муомалада (ёки муайян ижтимоий кичик тизимда, масалан, платформа иқтисодиётида) тан олинган иқтисодий қийматга эгаллиги орқали белгилаш мақсадга мувофиқдир. Айнан назорат (контроль) ва қиришни истисно қилиш имконияти эгаллигининг жиноят-ҳуқуқий эквиваленти сифатида намоён бўлади. Рақамли соҳадаги ўғрилиқ кўпинча назоратнинг яширин кўчирилишини (калитлар, ҳисоб маълумотлари, авторизация токенлари, имзо ҳуқуқлари) жабрланувчидан айбдорга ўтказишни англатади, бу эса жабрланувчининг қиймат устидан тасарруф этиш имкониятини йўқотишига олиб келади.

Юқоридаги фикр-мулоҳазаларни таҳлил қилган ҳолда бизнинг электрон из, кибериз ва рақамли мулкка муаллифлик тарифимиз қуйидагича.

Электрон из - бу жиноят ҳодисаси ва унинг механизми тўғрисидаги криминалистик жиҳатдан аҳамиятли ахборот бўлиб, у рақамли қурилмалар, дастурий таъминот ёки ахборот тизимларининг фаолияти натижасида электрон шаклда қайд этилган (шакллантирилган, сақланган ёки узатилган) ҳамда исботланиши лозим бўлган ҳолатларни аниқлаш учун яроқли ҳисобланади.

Кибериз - бу электрон изнинг тури бўлиб, у тармоқдаги ўзаро таъсир (киберфазода) ҳамда тармоқ инфратузилмаси ёки онлайн сервисларнинг фаолияти натижасида юзага келган рақамли маълумотлар ва метамаълумотлар мажмуасидан иборат бўлиб, ахборот-телекоммуникация муҳитида субъектнинг ҳаракатларини реконструкция қилиш имконини беради.

Рақамли мулк - бу рақамли шаклда мавжуд бўлган ва ахборот тизимлари орқали фойдаланиладиган мулк қийматлар мажмуи бўлиб, уларга нисбатан истисно (эксклюзив) фактик назоратни (калитлар, аккаунтлар, токенлар, қириш ҳуқуқлари орқали) ўрнатиш мумкин ҳамда улар муайян шахсга тегишли бўлган иқтисодий қиймат ва юридик мансублик билан тавсифланади. Мазкур ёндашув айрим рақамли активлар, жумладан крипто-активлар, айрим ҳуқуқий тартиботларда мулк ҳуқуқлар ва мулк объектлари сифатида тан олиниши мумкинлигини эътироф этувчи замонавий концепциялар билан мос келади.¹⁰

Рақамли муҳитда ўғрилиқ объекти. Мулк муносабатлар ва “рақамли эгалик”. Жиноят-ҳуқуқий назарияда ўғрилиқ объекти сифатида мулкчиликка оид ижтимоий муносабатлар (кенг маънода - мулк муносабатлар) эътироф этилади. Рақамли муҳитда ушбу муносабатлар трансформацияга учрамоқда. Эгалик қилиш ва тасарруф этиш тобора кўпроқ “қириш назорати” (логин/пароль, икки факторли аутентификация – 2ФА, имзо қилиш, аппарат токени) орқали амалга оширилмоқда. Шунга кўра, тажовуз жисмоний

⁹ Некрасов Д.Е., Брюкхнов А.А., Напханенко И.П. Электронные денежные средства как предмет преступления, 2023.

¹⁰ Позиции о признании цифровых активов/криптоактивов объектом собственности в доктринальных обзорах УКJT.

буюмни олиб қўйишда эмас, балки рақамли актив ёки ушбу активни бошқариш “канал” устидан назоратни яширин равишда эгаллаб олишда ифодаланиши мумкин.

Айнан шу сабабли электрон излар ва киберизлар нафақат далиллар, балки тажовузнинг ҳуқуқий тузилмасини очиб берувчи индикаторлар сифатида ҳам намоён бўлади. Улар назорат қандай йўл билан ўтганини (паролни танлаб олиш, фишинг, СИМ-картани алмаштириш, зарарли дастур билан юктириш), жабрланувчи қачон актив устидан тасарруф этиш имкониятини йўқотганини, шунингдек учинчи шахсларнинг (платформалар, провайдерлар, банклар) роли қандай бўлганини аниқлаш имконини беради.

АКТ муҳитида содир этилган ўғриликларни квалификация қилишда жиноят предмети сифатида қуйидагилар майдонга чиқиши мумкин:

- нақдсиз пул маблағлари ва электрон пул маблағлари (ҳисобдан чиқариш ёки ўтказиш орқали мулкӣ тажовуз объекти сифатида);
- рақамли активлар, жумладан криптовалюталар ва крипто-активлар (доктринал ёндашувга ва уларнинг мулкӣ қиймат сифатида тан олинishiга қараб);
- рақамли ҳуқуқлар ёки токенлаштирилган талаб ҳуқуқлари;
- платформа иқтисодиётига хос бўлган бошқа “рақамли қийматлар” (домен номлари, ўйин активлари, монетизация қилинадиган қийматга эга аккаунтлар).

Е.В. Густованинг таъкидлашича, “безнал ва электрон пул маблағларини ўғирлаш”ни квалификация қилишда эгалик қилиш усули ва ҳисобдан чиқариш механизмига қараб фирибгарликдан аниқ фарқлаш талаб этилади.¹¹ Ушбу ёндашувлар рақамли активлар учун ҳам долзарбдир. Агар эгаллаб олиш жабрланувчини алдаш орқали амалга оширилса (масалан, сеед-фразани ихтиёрий равишда бериш), жиноят таркиби фирибгарлик томон силжиши мумкин; агар эса назорат яширин тарзда эгаллаб олинган бўлса (масалан, зарарли дастур орқали), ўғрилик мантиқи янада асосли бўлади.

Объектив томон яъни рақамли ўғриликларда усул, яширинлик ва тугалланиш пайти бу рақамли ўғриликнинг содир этиш усули кўпинча “технологик” характерга эга бўлади. Фишингдан фойдаланиш, зарарли дастурларни қўллаш, заифликлардан фойдаланиш (эксплуатация), реквизи́тларни алмаштириш, СМС/2ФА хабарларини тутиб олиш, аккаунтни компрометация қилиш. Ушбу ҳаракатлар киберизларни вужудга келтиради. Тармоқ сўровлари, аутентификация логлари, хавфсизлик соғламаларининг ўзгариш излари, авторизациялар ва транзаксиялар ҳақидаги ёзувлар.

Рақамли муҳитда яширинлик алоҳида шакл касб этади. Айбдор шахс жабрланувчи билан бевосита алоқага кирмаган ҳолда, масофадан туриб ҳаракат қилиши мумкин, жабрланувчи эса маблағлар ҳисобдан чиқарилганини фақат кейинчалик билиб олади. Электрон излар (билдиришномалар, операциялар тарихи, кириш логлари) жабрланувчининг жиноят содир этилган пайтда олиб қўйиш фактини англамаганлигини аниқлаш воситасига айланади.

“Рақамли ўғрилик”да жиноятнинг тугалланиш пайтини буюмнинг жисмоний кўчирилиши билан эмас, балки фактик назоратнинг ўтиши ва актив устидан тасарруф этиш имкониятининг вужудга келиши билан боғлаш мақсадга мувофиқдир (масалан,

¹¹ Густова Э.В. Уголовная ответственность за мошенничество с использованием электронных средств платежа (ст. 159.3 УК РФ) и разграничение с хищениями, 2021.

маблағларнинг назорат қилинадиган манзилга ёки ҳисобга муваффақиятли ўтказилиши, калит ёки паролнинг ўзгартирилиши, маблағларнинг чиқарилиши). Ушбу ёндашув рақамли мулкни назорат орқали функционал тушуниш ғояси билан уйғунлашади.

Рақамли мулк ва ўғриликлар квалификация моделлари ва илмий ёндашувлар. Безнал ва электрон пул маблағларини ўғирлашга оид мунозаралар жиноят ҳуқуқи номоддий тажовуз предметида қандай мослашаётганини яққол кўрсатади. Замонавий илмий адабиётларда хусусан, А.А. Бабйрин, Д.Н. Садчиков нақдсиз ва электрон пул маблағларини ўғирлашда ҳуқуқни қўллашнинг долзарб муаммолари ҳамда эгаллаб олиш усулига қараб жиноят таркибларини фарқлаш масалаларини таҳлил қилади.¹² Ушбу ёндашувлар “рақамли мулк” ни фақат пул маблағлари билан чекламасдан кенгроқ тушуниш учун ҳам муҳимдир. Улар асосий мезон жисмоний шакл эмас, балки эгаллаб олиш механизми ва тасарруф қилиш характери эканини кўрсатади.

Крипто-активлар тажовуз предмети сифатида “тарафдор” ва “қарши” далиллар илмий манбаларда икки асосий ёндашув мавжуд:

Мулккий концепция - крипто-активлар “бошқа мулк” ёки рақамли мулккий ҳуқуқнинг тури бўлиб, шунга кўра яширинлик, беғаразлик ва айбдор фойдасига ўтказиш белгилари мавжуд бўлган тақдирда классик талон-торож таркибларини қўллаш мумкин. Бу ёндашув криптовалютадан фойдаланиб содир этилган жиноятларни квалификация қилиш ҳамда криптовалютани ўғрилик предмети сифатида тан олиш масалаларини таҳлил қилувчи ишларда қўллаб-қувватланади.¹³

Ахборот концепцияси - крипто-актив, аввало, ахборот ёки код бўлиб, “код” ни ўғирлаш мулкни ўғирлаш билан тенглаштирилмаслиги лозим; бундай ҳолатларда ноқонуний кириш, аралашув, фирибгарлик каби махсус нормалар қўлланилиши ёки алоҳида таркиблар жорий этилиши керак.

Бизнинг фикримизча жиноят-ҳуқуқий ҳимоя иктисодий реалликка мос бўлиши лозим. Агар криптоактив ёки токен муайян муомала тизимида қиймат функциясини бажарса ва бегоналаштирилиши мумкин бўлса, шунингдек у устидан назорат истисно хусусиятга эга бўлса, уни айбдор фойдасига ноқонуний ва яширин тарзда ўтказиш ўғриликлнинг ижтимоий моҳиятини такрорлайди. Шу билан бирга, электрон излар ва киберизлар “назоратнинг кўчирилиши” фактини (транзаксияларни имзолаш, калитларни алмаштириш, назорат қилинадиган манзилга чиқариш) аниқ техник жиҳатдан тасдиқлаш имконини беради, бу эса таркибнинг бошқа белгилари мавжуд бўлган тақдирда ўғрилик сифатида квалификация қилиш фойдасига далилни кучайтиради.

Рақамли мулк мулккий қиймат ва истисно назорат белгилари мавжуд бўлган тақдирда ўғриликлнинг эҳтимолий предмети сифатида қаралиши лозим. Бу АКТ соҳасидаги махсус жиноят таркибларини инкор этмайди, бироқ содир этилган қилмишнинг ижтимоий моҳиятини (қийматни яширин ва беғараз тарзда ўзлаштириш) аниқроқ акс эттириш имконини беради.

¹² Бабйрин А.А., Садчиков Д.Н. Кража безналичных и электронных денег: об актуальных проблемах правоприменения // Научная статья. – 2022. – № 1. – С. 60–68. – DOI: 10.34822/2312-3419-2022-1-60-68.

¹³ Коренная А.А., 2018 (о квалификации преступлений с использованием криптовалюты)

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР

1. Хомяков Э.Г. О сущности цифровых следов в криминалистике и их фиксации // CyberLeninka, 2025. (Материалы и ссылки на термин «электронный след» и классификации цифровых следов).
2. ISO/IEC 27037:2012. Information technology — Security techniques — Guidelines for identification, collection, acquisition and preservation of digital evidence (описание стадий обращения с цифровыми доказательствами).
3. Council of Europe. Explanatory Report to the Convention on Cybercrime (ETS 185): положения об ускоренном сохранении данных и процессуальных мерах.
4. Матюшкина А.В. Цифровые следы в системе криминалистического... (терминологическая дискуссия: «цифровой», «виртуальный», «электронный» след).
5. Сборник/материалы Следственного комитета РФ (упоминания о «киберследах», практико-ориентированные наблюдения).
6. Архипцев И.Н. (и др.). О подготовке сотрудников по противодействию преступлениям в сфере высоких технологий; упоминание идеи «киберследователя/киберкриминалиста», 2020.
7. UNCITRAL. Taxonomy of legal issues related to the digital economy (упоминания «rights in digital property», примеры объектов цифровой собственности).
8. Байбарин А.А. Кража безналичных и электронных денег: актуальные проблемы правоприменения, 2022.
9. Некрасов Д.Е., Брюхнов А.А., Напханенко И.П. Электронные денежные средства как предмет преступления, 2023.
10. Позиции о признании цифровых активов/криптоактивов объектом собственности в доктринальных обзорах UKJT.
11. Густова Э.В. Уголовная ответственность за мошенничество с использованием электронных средств платежа (ст. 159.3 УК РФ) и разграничение с хищениями, 2021.
12. Бабырин А.А., Садчиков Д.Н. Кража безналичных и электронных денег: об актуальных проблемах правоприменения // Научная статья. — 2022. — № 1. — С. 60–68. — DOI: 10.34822/2312-3419-2022-1-60-68.
13. Коренная А.А., 2018 (о квалификации преступлений с использованием криптовалюты)